

УДК 330.131.7:336.743

А.А. Волицька, АКБ "Укрсоцбанк", м. Київ

ВАЛЮТНІ РИЗИКИ ЯК ВПЛИВОВІ ЧИННИКИ ВЕДЕННЯ БАНКІВСЬКОГО БІЗНЕСУ

Постановка проблеми. Питання ризику й доходу – одне з ключових у фінансовій і виробничій діяльності суб'єктів ринкових відносин, в тому числі й комерційних банків. Прийняття ризиків є основою банківської діяльності. Банки успішні тоді, коли прийняті ними ризики раціональні, контрольовані і знаходяться в межах їх фінансових можливостей і компетенції.

Фінансові кризи, які почалися з 30-х рр. минулого століття довели актуальність і значущість проблеми управління валютними ризиками у транснаціональних банках і компаніях. Досить навести кілька прикладів, щоб мати можливість оцінити загрозу, яку становлять ринкові ризики: англійський банк *Barrings* в 1995 році зазнав збитків більш ніж на 1 млрд. доларів США при торгівлі ф'ючерсними контрактами на фондовий індекс *Nikkei* через безвідповідальність лише одного брокера Ніка Лісона; японський банк *Daiwa* також в 1995 році в Нью-Йорку зазнав збитків на суму більше 1,3 млрд. доларів США в результаті торгових операцій, які перевищили ліміти позицій і довгий час приховувались від керівництва філіалу і головного офісу; міжнародні інвестиційно-фінансові структури *NatWest* (Великобританія) і *UBS* (Швейцарія) зазнали збитків у 1997 році на сотні мільйонів доларів США кожна через неправильну оцінку позицій за деривативами та використання помилкових моделей оцінки опціонів [3].

Отже, організація системи управління валютними ризиками в банківських структурах у вигляді комплексного процесу валютного менеджменту є нагальною потребою, що зумовлена зовнішньоекономічними умовами.

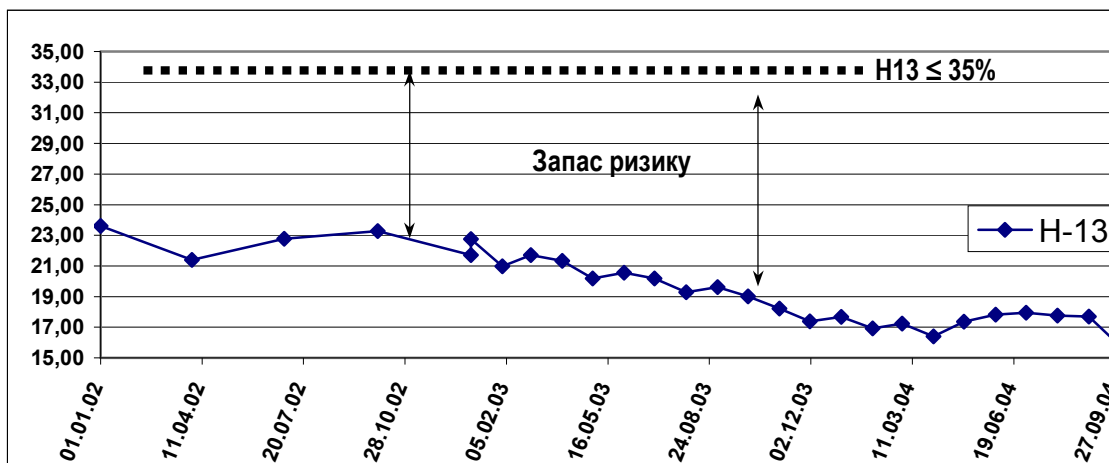
У світовій практиці (такими підходами рекомендує керуватися також і НБУ [8, 12]) виділяють чотири взаємопов'язані етапи ризик-менеджменту:

- 1) ідентифікація (виявлення) ризику;
- 2) кількісна та якісна оцінка (вимірювання) ризику;
- 3) контроль за ризиком;
- 4) моніторинг ризику.

Якщо не існуватиме чітко систематизованої класифікації валютних ризиків, жодний із цих етапів не буде ефективним. Практичний досвід провідних українських банків свідчить про дещо ідентичний підхід до управління валютним ризиком, а саме про коригування значень валютних позицій в межах установлених нормативів НБУ. Одночасно, аналіз дотримання банками України нормативу валютної позиції Н-13 протягом 2002-2004 рр. свідчить про значний невикористаний резерв ризику, а отже про недостатню ефективність управління ризиком й доходністю банку в межах такого підходу (рис. 1).

Отже, виникає проблема організації управління валютними ризиками в українських банках, розпочати вирішення якої можна з вивчення світового досвіду визначення та класифікації ризиків. Тобто необхідно визначитись з

переліком і відповідно сутністю, тих факторів, що впливають на діяльність банку в процесі здійснення операцій з іноземною валютою.

* Розраховано за даними Національного банку України та Асоціації українських банків.

Рис. 1. Дотримання банками України нормативу валютної позиції у 2002-2004 рр.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Останнім часом ці проблеми активно вирішує Національний банк, зокрема щодо методологічних засад. Фахівці НБУ в 2004 році підготували ряд документів, які безпосередньо стосуються процесів управління валютними ризиками. Зокрема “Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України” [12] розроблені з урахуванням кращої світової та вітчизняної практики, міжнародних документів і базуються на принципах корпоративного управління та базельських рекомендаціях щодо ризик-менеджменту в банках.

Серед останніх досліджень і публікацій з питань ризиковості діяльності банків на валютному ринку слід згадати роботи зарубіжних вчених Ф.Р. Гаджиєва, С.Е. Півоварова, А.В. Петрова, І.А. Заріпова, Д.Ю. Піскулова, українських економістів О.В. Васюренка, О.Я. Береславської, В.А. Ющенко, В.І. Міщенко, Л.О. Примостки, О.А. Кириченка, С. Кирилюка, Н. Литвин. В їхніх працях висвітлені різнобічні погляди на типологію банківських ризиків і дане теоретичне обґрунтування сутності ризику втрат від коливань курсів валют.

Як вищезгадані, так і ряд інших спеціалістів вважають, що досі не існує вичерпної загальної класифікації валютних ризиків. Тому систематизація ризиків за характером впливу дозволить банкам отримати карту ризиків, які пов’язані з втратами для надходжень та капіталу внаслідок негативних змін валютних курсів. А це перший етап в системі ризик-менеджменту, а саме – ідентифікація ризиків. Важливість даної проблеми зумовлює проведення ґрунтовних теоретичних розробок та надання пропозицій з обов’язковою їх практичною апробацією.

Цілі статті. Дана стаття присвячена дослідженню валютних ризиків, які впливають на комерційний банк з огляду на їх природу і характер дії, та має на меті висвітлення комплексної системи класифікації валютних ризиків з урахуванням рекомендацій Національного банку України.

Виклад основного матеріалу. Для українських банків врахування валютних ризиків в процесі своєї діяльності стало актуальним після оприлюднення концептуальних засад стратегії економічного та соціального розвитку України на

2002-2011 рр., в яких зазначено, що для істотного нарощування інвестиційного потенціалу української економіки з метою реалізації структурно-інноваційної стратегії, насамперед, необхідно подолати нерозвиненість фондового ринку, інших інститутів фінансування, зокрема, системи страхування валютних та інвестиційних ризиків [4].

У світовій та вітчизняній практиці банки – основні учасники валютного ринку. Вони здійснюють управління активами та пасивами в іноземній валюті, а це, пов'язано з валютним ризиком (елементом ринкового ризику), що виникає у зв'язку з використанням різних валют під час здійснення банківських операцій.

У 2004 році Національний банк задекларував методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України, де позиція щодо нагляду за банківською діяльністю визначена як така, що зосереджується саме на ризику [8].

“Ризик – це вартісне вираження ймовірної події, що призводить до втрат” [1, с. 290]. Безпосередньо для банку ризик – це ймовірність втрат. Він тісно пов'язаний з нестабільністю банківського доходу. Управління ризиком – багатоетапний процес зменшення або компенсування збитків, тобто ризик-менеджмент визначає напрямки і можливості забезпечення фінансової стійкості та надійності банку.

Відомо, що валютний ризик розглядається як ймовірність грошових збитків для банку або зменшення вартості капіталу внаслідок несприятливих змін валютних курсів за період від придбання до продажу позицій у валюті. Тобто результат (збитки або прибутки) залежить не лише від зміни валютного курсу, а й від зайнятої валютної позиції. Валютна позиція визначається за співвідношенням між сумою активів і позабалансових вимог у певній іноземній валюті та сумою балансових і позабалансових зобов'язань у такій же валюті. Вона розраховується окремо за кожною іноземною валютою, що входить до мультивалютного портфеля суб'єкта господарської діяльності.

Якщо всі активи і пасиви в іноземній валюті збалансовані за сумами й термінами, то валютна позиція вважається закритою і валютного ризику майже не існує. Це пояснюється тим, що зміна курсу однієї валюти щодо іншої (базової) однаково позначається як на вартості активів, так і на вартості пасивів. При цьому немає ні втрат, ні доходів, адже валютний курс змінюється. Треба зазначити, що елемент валютного ризику для банку міститься у співвідношенні активів та пасивів, позабалансових вимог та зобов'язань в іноземній валюті. Тобто фахівці банківського бізнесу здійснюють управління валютними ризиками через управління валютною позицією.

Враховуючи викладене, розглянемо всі відомі види валютних ризиків, які існують в банківському ризик-менеджменті при управлінні валютними активами і пасивами або, як це відбувається на практиці, валютною позицією банку. При цьому слід не забувати, що загальна і вичерпна класифікація ризиків ще не створена. На сьогодні в економічній літературі один і той же термін іноді використовується не зовсім аналогічним чином, а в інших, навпаки – один і той же вид ризику визначається різними термінами. Існування широкого спектру валютних ризиків обумовлене також переліком різноманітних факторів, що спричиняють появу ризику

Банківські спеціалісти розрізняють довгострокові та короткострокові фактори коливання обмінних курсів [1, с. 290]. Довгострокові фактори виникнення валютного ризику відображають загальну економічну ситуацію в країні, політичну ситуацію, рівень відсоткових ставок, рівень інфляції, стан платіжного балансу, систему валютного регулювання тощо. Короткострокові – незбалансованість окремих ринків та стан ринкового і конкурентного середовища.

Дані фактори є зовнішніми для банку. Банк може мати незначний вплив на формування факторів, тому зусилля його повинні бути спрямовані на управління валютним ризиком усередині самого банку. Відповідно за можливістю управління валютні ризики, як вважає О.А. Кириченко, можна розподілити на відкриті та закриті [1, с. 299]. Відкриті ризики не підлягають регулюванню, закриті, навпаки, постійно регулюються.

Валютний ризик складається з валютно-курсового ризику та ризику країни. Ризик країни – це ризик впливу зовнішнього середовища неекономічного характеру. Він складається з політичного ризику (зміна уряду) та ризику валютного контролю (можливість запровадження валютного мораторію в країні). Валютно-курсовий ризик, в свою чергу, має елементи бухгалтерського ризику, який негативно впливає на нетто-вартість активів та пасивів банку при конвертації їх у фінансовій звітності в національну валюту (трансляційний ризик), а також валютно-економічний ризик – змінює вартість банку при негативних коливаннях валютного курсу. Економічний ризик включає ризик втрат за окремою укладеною угодою при здійсненні платежу в майбутньому (транзакційний ризик) та довгостроковий ризик – зміни майбутніх доходів та витрат в банку в цілому, тобто зміни грошових потоків банку [7, с. 314].

Н. Литвин вважає, що при класифікації валютних ризиків з точки зору їх впливу на валютну позицію банку їх спершу доцільно поділити на економічні та фінансові ризики. Причому фінансовий ризик складається з операційного та трансляційного ризиків і є основним об'єктом ризик-менеджменту при управлінні валютними активами та пасивами банку [6]. Залежно від того, чи є зв'язок між ризиками і доходами, НБУ рекомендує поділити на їх на дві групи: ризики, що піддаються кількісній оцінці (фінансові ризики) та ризики, що не піддаються кількісній оцінці (нефінансові ризики) [12]. Тоді управління такими фінансовими ризиками полягає в їх оптимізації, а нефінансовими зводиться до їх мінімуму.

С.В. Сиротян класифікує валютний ризик як курсовий та інфляційний ризики. Такий підхід заснований на розподілі факторів, а саме на зміні курсу іноземної валюти внаслідок попиту та пропозиції валютного ринку та зміні курсу національної валюти внаслідок інфляційних процесів в країні [1, с. 29].

Вітчизняні науковці: В.І. Міщенко, О.В. Васюренко, О.Я. Береславська у своїх працях висловлюють однакові погляди і вважають, що валютний ризик для банків містить лише три складові за класифікацією щодо характеру та місця виникнення ризику: економічний, операційний (ризик валютних операцій), трансляційний (балансовий, ризик перерахувань) [2, 13].

Ризик валютних операцій – найбільш поширений вид ризику, що виникає внаслідок несприятливих змін валютного курсу протягом періоду, на який укладена комерційна угода, і періоду здійснення платежів в іноземній валюті [2, с. 242]. Якщо не вжити спеціальних заходів щодо страхування ризику, зміни

валютного курсу можуть не тільки зменшити ефективність угоди, а й призвести до значних збитків.

Ризик перерахувань (балансово-валютний ризик) – це ризик, який виникає внаслідок того, що при зміні валютних курсів суб'єкти економічної діяльності змушені проводити переоцінку своєї обліково-балансової позиції в іноземній валюті.

Економічний (кон'юнктурний) ризик – це ризик, пов'язаний з тим, що під дією змін валютних курсів змінюється кон'юнктура і, як наслідок, змінюються конкурентні позиції клієнтів банку на внутрішньому чи зовнішньому ринках.

Фахівці ЗАТ КБ “ПриватБанк” розглядають валютний ризик як “...балансовий (ризик зміни вартості активів та пасивів балансу в національній валюті при зміні валютного курсу), бухгалтерський (ризик, пов'язаний з відмінностями обліку активів та пасивів в іноземній валюті) та ф'ючерсний (ризик невизначеності вартості національної валюти щодо іноземної при здійсненні валютної угоди в майбутньому)”.

Російські економісти А.В. Петров і І.А. Заріпов пропонують оцінити валютний ризик для банку так:

- ризик простий, який в іноземній літературі має назву “*riskiness*” – ризикованість, короткостроковий ризик за торговими операціями банку;
- ризик комплексний (“*risk exposure*”) – загальна ризикова позиція суб'єкта валютного ринку за тими чи іншими валютами [9, с. 80].

З позиції фореक्सного ринку Д.Ю. Піскулов вважає, що банк стикається з такими елементами валютного ризику як кредитний ризик, який підлягає зовнішньому лімітуванню і є ризиком неплатежу контрагентом за укладеною угодою та ринковий ризик. Він обумовлений несприятливими змінами ринкової кон'юнктури і має бути врегульований за допомогою внутрішніх торгових лімітів [10, с. 73]. При цьому валютний ризик для банку тісно пов'язаний із процентним ризиком та ризиком ліквідності.

С. Кирилюк найбільш повно висвітлює всі складові ризику, що впливають на банк під час здійснення ним валютних операцій. По-перше, це кредитний ризик, який має політичну та економічну сторони. На нашу думку, цей ризик з'являється тоді, коли контрагенти не можуть чи не хочуть виконувати взяті раніше зобов'язання. Політична сторона в ризику країни та ризику переведення коштів (*transfer risk*) виникає, якщо держава забороняє перерахування коштів чи їх конверсію в інші валюти з економічних причин.

По-друге, фінансовий ризик, що включає ризик обмінного курсу та ризик відсоткової ставки. Ризик обмінного курсу зумовлений можливістю втрат від відкритих незахеджованих позицій (спотових, форвардних, свопових, опціонних) через зміну відсоткових ставок. Ризик відсоткової ставки виникає при проведенні форвардних операцій, якщо терміни виконання придбаних і проданих форвардів не співпадають. Для зниження такого ризику необхідно встановити обмеження на відкриті форвардні позиції, дати закінчення контрактів і види валюти.

По-третє, операційний ризик, який слід розглядати в розрізі трьох складових: ризик службовців, технічний ризик та організаційний ризик. Ризик службовців полягає в дії людського фактора: слабкість особистості, кар'єризм, неетична поведінка, “білі плями” в освіті, невдоволення умовами для роботи тощо. Технічний ризик виникає при використанні таких технічних засобів як телефон,

телекс, ділінгові системи, комп'ютери, в роботі яких можуть бути збої, перевантаження, вимикання електроструму, розрив зв'язку, втрата інформації та ін. Організаційний ризик зумовлений неефективною організацією, нечітким адмініструванням, неповними платіжними інструкціями, складним клірингом, недостатнім обміном інформацією між дилером та менеджерами, проблемами обов'язків та відповідальності.

І останній, контрольний ризик, що виникає при: перевірці "правдоподібності" (*plausibility*) інформації, контролі доповідей. Необхідно записувати незвичні транзакції (операції) та передавати їх менеджерам, періодично доповідати про них відділу нагляду, службі зовнішнього аудиту банку, наймати спеціалістів для забезпечення зовнішнього аудиту, дотримання автоматичних платіжних інструкцій. Особливо це треба робити при зміні вхідних даних, а також періодично перевіряти, використання спеціальних позначок на документах (*fiches*), системах запису телефонних розмов [5, с. 21].

Як бачимо, вітчизняні та іноземні економісти мають власну точку зору про класифікацію валютних ризиків. Проведене нами дослідження цього питання дозволяє стверджувати, що погляди фахівців, зокрема щодо впливу на валютну позицію банку, співпадають щодо трьох складових валютного ризику: економічний, операційний, трансляційний ризику. На цьому ж базується і класифікація видів валютного ризику, яку рекомендує НБУ.

Висновки. Кожен вид валютного ризику має свої особливості, які необхідно враховувати при аналізі. Водночас на практиці досить важко розрізняти економічний, операційний і трансляційний ризику, оскільки кожний з них може трансформуватися в інший.

Для цього, на нашу думку, необхідно оцінювати валютний ризик з врахуванням умов його виникнення (рис. 2).

Валютні ризики комерційного банку можна поділити на дві основні групи:

- активні ризики: операційний, прямий економічний (інвестиційний), ф'ючерсний, ризик конвертування (включає курсовий та інфляційний ризики), ризик країни;
- пасивні ризики: ризик службовців, організаційний, балансовий, технологічний, трансляційний, конкурентний, ризик відкритої валютної позиції.

Запропонована класифікація зумовлена тим, що при управлінні валютною позицією банку валютні ризики будуть існувати як при пасивній тактиці здійснення операцій на валютному ринку, тобто наявність відкритої валютної позиції вже спричиняє для банку пасивні валютні ризики, так і при активному здійсненні банком торгових валютних операцій, під час яких банк стикається з активними валютними ризиками. Відповідно до цього розподілу банки використовують і різні методи управління валютною позицією, тобто валютними ризиками – синтетичне або натуральне.

Отже, виходячи з особливостей роботи комерційного банку на валютному ринку, можна зазначити, що валютний ризик доцільно розподілити на зовнішню (активну) і внутрішню (пасивну) складові.

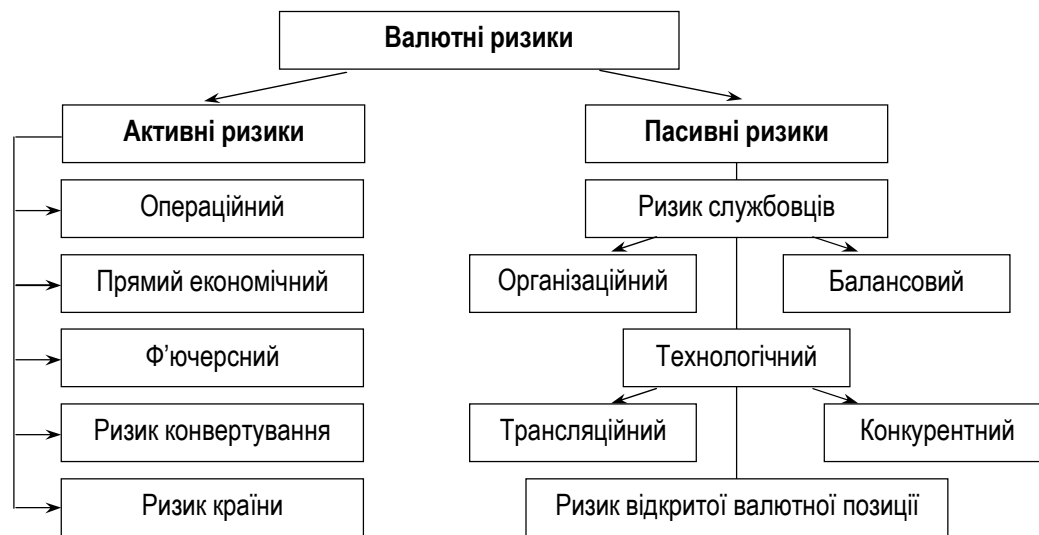

Рис. 2. Класифікація видів валютних ризиків за умовами виникнення

Враховуючи рекомендації НБУ щодо оцінки ризиків, та на основі вивчення досвіду здійснення валютного менеджменту у вітчизняних комерційних банках (тенденція використання методів натурального управління валютною позицією) підхід до ідентифікації валютного ризику можна охарактеризувати як такий, що дозволяє більш раціонально організувати його контролінг з точки зору підвищення ефективності при прийнятті управлінських рішень та організації бізнес-процесів у банку.

Список літератури

1. Банківський менеджмент: Навч. посіб. / О.А. Кириченко, І.В. Гіленко, С.Л. Роголь та ін. / За ред. О.А. Кириченка. – 3-тє вид.; перероб. і доп. – К.: Т-во “Знання-Прес”, 2002. – 438 с.
2. Васюренко О.В. Банківський менеджмент: Посібник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2001. – 320 с.
3. Гаджиев Ф.Р. Принципы организации системы управления валютными рисками в банковских структурах // Финансы и кредит. – 2001. – № 8. – С.25-32.
4. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки: Послання Президента України до Верховної Ради України від 30.04.2002 // <http://www.rada.kiev.ua>.
5. Кирилюк С. Валютні операції в комерційних банках // Банківська справа – 1998. – № 1. – С. 16-22.
6. Литвин Н. Методика комплексного аналізу валютних операцій комерційних банків // Вісник НБУ. – 2002. – № 8. – С. 29-33.
7. Международный менеджмент. Учебник для вузов / Под ред. С.Э. Пивоварова, Д.И. Бархана, Л.С. Тарасевича, А.И. Майзеля. – СПб: Издательство “Питер”, 2000. – 624 с.
8. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України. Затверджені Постановою Правління Національного банку України № 361 від 02.08.2004 р. // <http://www.bank.gov.ua>.
9. Петров А.В. Зарипов И.А. Валютный риск: оценка и методы управления // Расчеты и операционная работа в коммерческом банке. – 2002. – № 2. – С. 79-83.
10. Пискулов Д.Ю. Теория и практика валютного дилинга. – Прикладное пособие. – 3-е изд.; испр. и доп. – М.: Диаграмма, 1998. – 256 с.
11. Примостка Л.О. Аналіз банківської діяльності: сучасні концепції, методи та моделі: Монографія. – К.: КНЕУ, 2002. – 396 с.

12. Система оцінки ризиків: Методичні вказівки з інспектування банків. Затверджені постановою Правління НБУ № 104 від 15.03.2004 // <http://www.bank.gov.ua>.
13. Ющенко В.А., Міщенко В.І. Управління валютними ризиками: Навч. посібник. – К.: Тов-во “Знання”, КОО, 1998 – 444 с.